

КРЕСТОВСЬКА Н. М.,
orcid.org/0000-0001-5562-8143
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри морського права
(Національний університет
«Одеська морська академія»)

ГОЛОВЧЕНКО М. Ф.,
orcid.org/0000-0002-0403-0915
кандидат юридичних наук,
головний спеціаліст відділу
забезпечення допомоги в доступі до
медіації Управління впровадження
альтернативних способів
вирішення спорів
(Координаційний центр з надання
правової допомоги, м. Одеса)

УДК 340.12:008
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.2>

ЕСТЕТИЧНИЙ ОБРАЗ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті проаналізовано естетичний вимір сучасної держави. Зазначено, що сучасна держава є фактом культурної традиції, інструментом культурного перетворення суспільства та людини, політичним механізмом забезпечення духовних потреб людини та суспільства в цілому.

Створено модельний образ естетичної держави та виявлено її ознаки. Простежено формування ідеї та терміну «естетична держава». Розуміння держави з культурологічної точки зору включає: естетичне оформлення держави і державної влади; місце, яке відведено культурі та мистецтву в державних пріоритетах; ставлення громадян до власної держави, яка постає перед очима її громадян як естетичний феномен; рівень забезпечення державою культурних прав людини.

Естетична держава – це образ такої держави, в якій культура, культурні права громадян та культурна спадщина визнаються як соціальні цінності, на забезпечення та примноження яких спрямована культурна функція держави, що є основною та пріоритетною в номенклатурі функцій держави. Ознаками естетичної держави є: визнання культурних прав людини нарівні з іншими правами, тобто вони трактуються як невід’ємні та невідчужувані права людини; культура на конституційному рівні визнається соціальною цінністю, й завдяки діяльності держави створено умови для збереження та примноження культурної спадщини; культурна функція держави є основною, що передбачає її конституційне закріплення, наявність програмно-політичного та правового її забезпечення, а також відповідної інституційної складової; розроблена і реалізується активна естетично досконала культурно-іміджева політика, покликана поряд з іншими напрямками іміджевої політики створити привабливий образ держави як всередині, так і за її кордонами; створено власний естетичний стиль (факультативна ознака).

Ключові слова: естетична держава, культурна функція держави, культурні права людини, естетичний образ держави.

Krestovska N. M., Golovchenko M. F. Aesthetic image of the modern state

The article analyzes the aesthetic dimension of the modern state. It is noted that the modern state is a fact of cultural tradition, an instrument of cultural transformation of society and individuals, a political mechanism for satisfaction of the spiritual needs of individuals and society as a whole.

A model image of the aesthetic state is created and its features are revealed. The formation of the idea and term “aesthetic state” is traced. Understanding of the state from the cultural point of view includes: aesthetic design of the state and state power; a place given to culture and art in state priorities; the attitude of citizens to their own state, that appears before the eyes of its citizens as an aesthetic phenomenon; the level of satisfaction of cultural human rights by the state.

Aesthetic state is an image of the state where culture, cultural human rights and cultural heritage are recognized as social values, the cultural function of the state is aimed at ensuring and increasing them, and the cultural function of the state is the main and prior in the nomenclature of state functions. The features of the aesthetic state are the following: recognition of cultural human rights on an equal footing with other human rights, i.e. they are interpreted as inalienable human rights; culture at the constitutional level is recognized as a social value, and the activities of the state create conditions for the preservation and enhancement of cultural heritage; the cultural function of the state is the main one, that means its constitutional consolidation, the political and legal support, as well as the relevant institutional component; developed and implemented an active aesthetically perfect cultural and image policy, designed, along with other areas of image policy to create an attractive image of the state both within and abroad; created his own aesthetic style (optional feature).

Key words: *aesthetic state, cultural function of the state, cultural human rights, aesthetic image of the state.*

Вступ. Концепт сучасної держави залишається в загальнотеоретичній юриспруденції одним з дискусійних. На сьогодні немає ані одностайності у сприйнятті дослідниками цієї категорії, ані консенсусу у дефініції чи визначенні ознак сучасної держави, ані ясності у визначенні місця сучасної держави в типології держав, ані єдності у методологічних аспектах цієї проблеми. Між тим, видається, саме концепт сучасної держави здатен надати позитивний імпульс державознавчим студіям у створенні перспективної моделі держави інформаційної доби. У зв'язку із цим актуальним є виявлення усіх можливих образів, параметрів та граней сучасної держави, в тому числі – її естетичних параметрів.

Заявлена авторами тема статті співвідноситься з кількома категоріями юриспруденції, такими як: сучасна держава, культурна політика держави, культурна функція держави. Як уявляється, першим критерії сучасності держави запропонував американський соціолог Е. Шилс: «У нових державах «сучасна» означає демократична, егалітарна, наукова, економічно просунута і суверенна. Сучасна держава – це держава загального добробуту. Сучасна держава – обов'язково демократична, в ній правителі не тільки піклуються про свій народ, народ є для них джерелом натхнення і керівництва до дії» [1, р. 265–268]. Отже, на його думку, сучасність держави пов'язана з економічним розвитком, розвитком науки, демократією та соціальними послугами громадянам. В Україні проблематика сучасної держави свого часу була сформульована Ю.М. Оборотовим, рівно як чи не першим в українській юриспруденції він увів в науковий обіг поняття естетики, образу та іміджу держави [2]. Дослідження різноманітних аспектів сучасної держави активно розробляється науковою школою цього видатного вченого (О.О. Джураєва, М.В. Дзевелюк, С.В. Ковбасюк, М.В. Серебро). Сучасна держава убагащується як «правова стійка, сильна комунікативна, економічно й духовно стабільна, інституціональна система організації легітимної, легальної та легалізованої державної влади в суспільстві на певному просторі, основним завданням якої є забезпечення

та захист прав і свобод людини та громадянина» [3, с. 33]. Одним із основним висновків досліджень сучасної держави наукової школи Ю.М. Оборотова є протиставлення концептів національної та сучасної держави [2, с. 9–10; 4].

Культурна політика та культурна функція держави стали предметом низки робіт В.С. Шестака, в яких зазначені проблеми знайшли висвітлення з позицій науки адміністративного права [5], монографії О.Р. Копієвської, де культурна функція сучасної держави досліджена з позицій потреб національного державотворення [6], дисертаційних досліджень з державного управління В.В. Карлової [7], Н.С. Фесенко [8], В.І. Малімона [9], в яких висвітлено напрямки та форми культурної політики Української держави.

Постановка завдання. Утім, за межами указаних досліджень залишилось теоретичне питання про культурологічний (естетичний) вимір сучасної держави, з'ясуванню якого й присвячена ця стаття. Автори ставлять собі за мету створити модельний образ естетичної держави та виявити її ознаки – критерії, за якими можна говорити про реальне втілення принаймні елементів естетичної держави в сучасних державах.

Результати дослідження. На думку авторів, держава рівно, як й інші юридичні явища, процеси та відносини може і має досліджуватися як артефакт, як результат людської творчої активності. Це зумовлює використання в цьому дослідженні культурологічного підходу, а саме – розуміння, з одного боку держави як факту культурної традиції та, з іншого, визнання ролі держави як інструменту культурного перетворення суспільства та людини. Культурологічний підхід зумовлює використання й антропологічного підходу, а саме – всебічного аналізу співвідношення категорій «культура – держава – людина», та потребового підходу, з позицій якого держава постає як політичний механізм забезпечення потреб людини та суспільства в цілому.

На нашу думку, у сучасному державознавстві концепт сучасної держави як демократичної, правової та соціальної на сьогодні вичерпано. Концепт сучасної держави як демократичної правової та соціальної перейшов значною мірою з рангу теорії до практики реального утілення. Відмітимо, що до таких держав сьогодні належить і Україна, яка робить поступальні кроки на шляху до утвердження в реальному житті основних параметрів демократичної правової соціальної держави.

Тому концепт сучасної держави не уявляється нам закоснілим; він має динамічний характер, що зумовлює його збагачення новими гранями. На нашу думку, новими образами, що здатні доповнити концепт сучасної держави, є зумовлені новими соціальними, політичними та геополітичними викликами функціональні характеристики держави. Так, екологічний виклик планетарного рівня та екологічна функція держави як адекватна відповідь на нього зумовили формування образу екологічної держави [10; 11; 12]. Відмітимо функціональне «походження» цього концепту, що споріднює його з концептом соціальної держави: соціальна держава визначається як така, де соціальна функція належить до числа основних функцій держави. Дослідники екологічної держави указують на необхідний для конструювання цього концепту антропоцентризм державно-владної системи суспільства.

Значимо важливість впливаючого з принципу антропоцентризма потребового (соціально-потребового) підходу для конструювання цілісного концепту сучасної держави. Зважаючи на проголошення сучасною державою людини як найвищої соціальної цінності, слід визнати потреби суспільства похідними від прав людини – юридично визнаних потреб індивіда. У зв'язку із цим постає питання, наскільки повно концепт демократичної правової соціальної держави відповідає усім потребам людини, яка живе в умовах сучасного інформаційного (постіндустріального) суспільства? Концепт екологічної держави є теоретично оформленою відповіддю на задоволення потреб людини і суспільства в цілому в безпечному довкіллі, тобто реалізації екологічних прав людини, які нерідко відносять до так званого четвертого покоління прав людини. Разом із тим, на нашу думку, концепту екологічної держави недостатньо для побудови завершеного досконалого концепту сучасної держави, оскільки за його межами залишається важлива група потреб людини і, відповідно, прав людини, а саме – духовно-моральні потреби і відповідні ним культурні права людини.

Слід відмітити, що нерідко потреби людини трактуються у вузько-утилітарному сенсі, з позицій грубого консюмерізму, між тим духовні потреби є не менш, а подекуди й більш значущими, ніж потреби матеріального характеру, що власне, й відрізняє цивілізацію від варварства. Культурні права – це права цивілізованої людини, один з проявів біосоціодуховної природи людини. Між тим досі концепт сучасної держави (який можна сприймати як триланковий «демократична-правова-соціальна», або чотириланковий «демократична-правова-соціальна-екологічна») не містить відповіді на цю дуже важливу для цивілізованої людини систему духовних, культурних потреб, які одночасно є базовими потребами й цілого суспільства, адже духовність та культура визнаються як один із соціальних інститутів у всіх типах суспільства.

У зв'язку із цим видається невиправданою відсутність у структурі концепції сучасної держави елемента, який «відповідав» би за забезпечення саме культурно-духовних потреб людини та громадянського суспільства. Як уявляється, відповіддю на цей виклик може стати концепт естетичної держави, який нещодавно відзначив своє 150-річчя.

Ідею і термін «естетична держава» було запропоновано Фрідріхом Шиллером в його «Листах про естетичне виховання людини» [13]. В «естетичній державі», на відміну від початково виниклої фізичної держави, люди ставляться один до одного як до об'єктів вільної гри, що звільняє людину від фізичного та морального примусу. Спочатку естетичну державу було обґрунтовано Шиллером як необхідний засіб для переходу до моральної держави («тільки з естетичного, а не фізичного може розвинути моральний стан») [13, с. 252], в результаті естетична держава виявилася самодостатньою і більш привабливою та вільною, ніж моральна. У ній усуваються всі громадські антагонізми, долаються згубні впливи суспільного розподілу праці, повністю реалізуються ідеали рівності і свободи, забезпечується гармонійний розвиток кожної людини в її єдності з усім людством [14, с. 109]. Підкреслимо зв'язок естетики та прав людини в концепції Шиллера.

Ідеї Шиллера підхопили та продовжили Й. Й. Вінкельман, Й. Г. Гердер, Й. В. Гете, Ф. Гьольдерлін, Г. Ф. В. Гегель та Ф. Шеллінг, що знайшло відбиток у «Першій програмі системи німецького ідеалізму» 1796 р. Підсумовуючи, можна сказати, що в німецькій філософії XIX століття склався образ естетичної держави як ідеалу гармонії між людиною і суспільством. Ідея естетичного начала соціальних перетворень була підтримана неоромантиками-прерафаелітами, О. Уайльдом, І. Теном, Ф.М. Достоєвським (саме від Шиллера походить його знаменита фраза: «Краса врятує світ»).

З іншого боку, концепт естетичної держави було підкріплено ідеєю Я. Буркхардта про державу як витвір мистецтва. Йому належить визначення: «Держава як витвір мистецтва – це держава, визначена культурою». Ця ідея стала узагальненням думок філософів античності, Ренесансу та Просвітництва. З античних часів йде традиція визначати державу як досконале спілкування людей заради прекрасної мети та у прекрасних формах діяльності. Більше того, держава постає не тільки засіб досягнення загальної прекрасної мети, але й результат соціально-духовної, політичної, культурної творчості людей [15, с. 109].

Розуміння держави з культурологічної точки зору в практико-прикладній площині включає естетичне оформлення держави і державної влади: символіку, ритуали, церемоніал, дизайн атрибутів влади, персональний імідж глави держави, посадових осіб, стиль комунікації влади з народом тощо. По-друге, це поняття визначає місце, яке відведено культурі та мистецтву в державних пріоритетах [15, с. 5]. По-третє, це ставлення громадян до власної держави, яка постає перед очима її громадян як естетичний феномен [15, с. 14]. І, що, на нашу думку, є найголовнішим параметром естетичної держави, – це рівень забезпечення державою культурних прав людини.

Довгий час культурні права людини розглядалися і на національному, і на міжнародному рівні, як така собі падчерка-Попелюшка. Попри те, що вони зазначені в усіх основних актах Міжнародної Хартії прав людини (Всесвітня Декларація прав людини, Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права), правові засоби їх забезпечення є набагато слабкішими у порівнянні

з правами, які фіксують базові потреби людини (життя, свобода, здоров'я, безпека тощо). Статус культурних прав, рівно як і економічних та соціальних, уважається слабкішим, ніж статус громадянських та політичних прав [16, р. 296]. Якщо забезпечення права на життя, свободу, безпеку на міжнародному, а згодом і на національному рівні знайшло відображення у створенні численних міжнародних та національних правових актів, спеціальних інституцій (як приклад – Управління Верховного комісара ООН з прав людини, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Комітет ООН проти катувань) та інституту скарги щодо порушення вказаних прав, то культурні права людини довгий час не мали, так би мовити, свого репрезентанта і механізму захисту. Уважається, що зміни у ставленні до питання про культурні права пов'язані зі створенням посади Спеціального доповідача у сфері культурних прав в рамках Ради ООН з прав людини (2009 рік). Мандат Спеціального доповідача покликаний: привернути увагу до культурних прав в рамках системи прав людини; сприяти більш глибокому розумінню серйозності їх порушень і можливості їх здійснення для всіх. Мандат Спеціального доповідача створено на три роки і з тих пір раз на три роки продовжується.

Як уявляється, для розуміння змісту поняття «сучасна держава» та його співвідношення з естетикою держави варто також звернути увагу на його філософсько-правовий вимір, а саме на запропоновану М.К. Реріхом естетичну концепцію правової держави – держави, що заснована на приматі розвитку і охорони культури по відношенню до інших сфер державної діяльності [17, с. 18], яка знайшла часткове утілення у знаменитому Пакті Реріха – Договорі про охорону художніх і наукових закладів та історичних пам'яток, який 1935 р. був підписаний державами Америки. Підписання американськими державами цього Договору вважається першим кроком щодо утілення в життя естетичної концепції правової держави. Велика перевага пакта Реріха перед прийнятою 1954 р. Гаазькою Конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту полягає у тому, що він поширює свою дію не тільки на ситуацію воєнного конфлікту, ставлячи збереження культурної спадщини метою кожної сучасної держави у кожен період її історії.

Головне положення естетичної концепції правової держави полягає у твердженні, що першим обов'язком держави є підтримка і розвиток духовної спільності проживаючого у ній населення, для чого необхідно дбайливо зберігати найкраще з наявної культурної спадщини та заохочувати розвиток культури, духовного зростання людей, в першу чергу молоді. Духовний розвиток народу має нести в собі позитивний, а не руйнівний заряд і не може бути спрямований на руйнування інших культур та їх найбільш значних культурних пам'яток.

Підсумовуючи вищевикладене, вважається доцільним викласти власне розуміння ознак естетичної держави з застереженням про те, що концепт естетичної держави є ідеальною моделлю, лише окремі елементи якої можна до сьогодні побачити утіленими в реальне державно-правове життя. Отже, ознаками естетичної держави є такий тип державної організації суспільства, в якій:

1. Культурні права громадян визнано нарівні з іншими правами, тобто вони трактуються як невід'ємні та невідчужувані права людини. У своїй першій доповіді Генеральній Асамблеї перший Спеціальний доповідач у сфері культурних прав сформулювала робоче визначення культурних прав, уточнивши сферу їх охоплення. Ці права захищають, зокрема: а) творчість людини у всьому її різноманітті і умови для її здійснення, розвитку та доступності; б) вільний вибір, самовираження і розвиток самобутності, які включають право приймати рішення не вступати в конкретні колективи, а також право залишати колектив і на рівноправній основі брати участь в процесі його визначення; с) права окремих осіб і груп осіб брати участь або не брати участь в обраному ними культурному житті і здійснювати власну культурну діяльність; д) право на взаємодію та обмін незалежно від приналежності до будь-якої групи і від будь-яких кордонів; е) право використовувати різні форми мистецтва і знань, в тому числі наукові знання, і мати доступ до них, до власної культурної спадщини особи, а також до спадщини інших осіб; і f) право на участь у тлумаченні, розробці і розвитку культурної спадщини і в переформулюванні культурної самобутності [18]. Відмітимо, що культурні права в інтерпретації Спеціального допові-

дача у сфері культурних прав сформульовано більш чітко, ніж у Міжнародній Хартії прав людини та національних конституціях.

На національному рівні культурні права закріплено у ст. 54 Конституції України і конкретизовано Законом України «Про культуру» (вільне провадження культурної діяльності, свобода творчості, доступ до культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них), утім не завжди забезпечено їх реалізацію. Їх реалізація має бути забезпечена: доступністю для громадян культурної спадщини; гарантованою свободою літературної, художньої, наукової і технічної творчості; охороною та захистом права людини на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Слід погодитись із висновком про необхідність конституційного закріплення на рівні з іншими культурними правами і свободами права брати участь у культурному житті суспільства і держави, користуватися культурною спадщиною, права на доступ до культурних цінностей [19, с. 62], що відповідатиме сучасній інтерпретації культурних прав у міжнародному праві.

І якщо свобода творчості, будучи негативним правом людини, не потребує від держави значних зусиль для його її забезпечення, то доступ до культури уже потребує надання позитивних послуг громадянам. І це стосується не тільки забезпечення доступності освіти початкового або середнього рівня, чому приділяється увага у всіх нині існуючих державах. Реалізація культурних прав потребує активної державної діяльності з забезпечення доступу до культурної спадщини. Так, у Франції проводяться різні заходи для залучення відвідувачів до музеїв: безкоштовний вхід до музеїв у Ніч музеїв, яка звичайно приурочена до Міжнародного дня музеїв; у треті вихідні вересня проводяться Дні європейської спадщини, коли проводяться цікаві програми, тематичні вечори, виставки, освітні акції; безкоштовний вхід для багатьох категорій відвідувачів (осіб віком до 18 років, людей з низьким рівнем доходів, інвалідам та їх супроводжувачим, студентам; в першу неділю кожного місяця (з 2000 р.); для вчителів початкової та середньої школи (з 2009 р.). Із загальної кількості відвідувань 42 % – безкоштовний вхід (або 23,9 млн. відвідувань) [20, с. 551];

2. Культура визнається соціальною цінністю, й завдяки діяльності держави створено умови для збереження та примноження культурної спадщини. На жаль, Конституція України не містить такого прямо вираженого положення, можна говорити лише про непряме визнання цінності культури з боку держави. Так, ст. 54 Конституції України містить положення про державне сприяння розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством, охорону культурної спадщини, забезпечення збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вжиття заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами. Утім учені уже звертали увагу на незадовільність такого розпливчастого поняття як «сприяння» щодо формування культурної функції Української держави [5, с. 37].

3. Культурна функція держави є основною, що передбачає її конституційне закріплення, наявність програмно-політичного та правового її забезпечення, а також відповідної інституційної складової. Так, наприклад, ст. 11 Конституції України покладає на державу обов'язок сприяти розвитку традицій і культури української нації, корінних народів і національних меншин України. Важливо підкреслити спрямованість культурної функції не тільки всередину держави, але й за її межі. По-перше, культурна функція держави виступає як «народна дипломатія». Привабливість культури певної держави сьогодні виступає одним з її трьох факторів, поряд з політичними цінностями та легітимністю й моральним обґрунтуванням зовнішніх відносин. По-друге, сьогодні розвиток культури, у тому числі національної, можливий тільки в контексті світового цивілізаційного культурного процесу.

4. Розроблена і реалізується активна естетично досконала культурно-іміджева політика, покликана поряд з іншими напрямками іміджевої політики створити привабливий образ держави як всередині, так і за її кордонами. Цивілізаційно-культурний образ держави є знаком та концентрацією національних культурних знаків, символів та ознак народу в історичному та цивілізаційному вимірі країни. Цивілізаційний та культурний образ має гармонійно поєднуватися з політичним, географічним та природно-ресурсним образами країни і проли-

вати яскраве світло на образ країни в цілому. Цивілізаційно-культурний образ призначений для ідентифікації народу/національної держави з їх культурно-історичною спадщиною світового значення [21, р. 488].

Прикладом тому є іміджева політика Польської Республіки, покликана привернути увагу світу до польської культури. Надзвичайно ефективним агентом її є Польський інститут, відділи якого працюють у багатьох країнах світу, включаючи Україну. Аналогічну культурно-освітню функцію виконують Британська Рада, Французький культурний центр, Інститут Данте Аліґ'єрі, Інститут Сервантеса, які є популяризаторами наукових та культурних досягнень своєї країни за її кордоном. Окремим аспектом іміджевої політики є створення і пропагування естетичних аудіо- та візуальних образів держави: її державної та національної символіки, природних та штучно створених брендів. Культурно-іміджева складова частина естетичної держави є потужним інструментом «м'якої сили», завдяки якому, наприклад, здійснюється визначальний вплив англосаксонського світу у царині музики на усіх континентах Землі. Наприклад, «Бітлз» та рок-н-ролл зробили для його утвердження як провідного цивілізаційного фактору набагато більше, ніж воєнна сила і навіть економічна потужність, не кажучи вже про численні прибутки, які вони принесли своїм країнам.

5. Створено власний естетичний стиль. На нашу думку, ця ознака є факультативною, зважаючи на багато факторів, не завжди залежних від держави, що впливають на формування оригінального естетичного стилю. Прикладом тому є створений наполеонівською Францією стиль ампір (неокласицизм), сама назва якого співвідноситься з державницькою термінологією. Естетична досконалість була властива й суто правовим та державним феноменам Першої імперії. Так, досконалою і вишуканою була юридична техніка законодавства, так, мовою Цивільного кодексу захоплювався Стендаль і, щоденно звертаючись до його тексту, намагався слідувати їй у своїх творах.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна сформулювати таку державознавчу дефініцію: естетична держава – це образ такої держави, в якій культура, культурні права громадян та культурна спадщина визнаються як соціальні цінності, на забезпечення та примноження яких спрямована культурна функція держави, що є основною та пріоритетною в номенклатурі функцій держави.

Як уявляється, реалізація концепту естетичної держави здатна усунути низку протиріч, наявних у кожному державно організованому суспільстві. Попередній розвиток сучасної держави довів, що виявлення нової грані державності усуває нібито непримиренні суперечності, що потенційно загрожують дестабілізацією суспільства. Так, впровадження конституційної правової держави звело нанівець станові суперечності, реалізація ідей та опрацювання технологій соціальної держави знизили рівень міжкласових суперечностей, екологізація держави здатна встановити гармонію людини і природи, а її естетизація – якщо не подолати, то принаймні зменшити культурні провалля між членами громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Shils E. Political Development In The New States. *Comparative Studies in Society and History*. 1960. Vol. 2. No. 3 (Apr.). P. 265–292.
2. Оборотов Ю.М. Поняття «образ держави» та його різновиди в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми держави і права* : зб.наук. праць. Одеса : Юрид. л-ра, 2003. Вип. 21. С. 7–12.
3. Дзевелюк М.В. Концептуальні засади обґрунтування сучасної держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 17(1). С. 32–34.
4. Серебро М.В. Сучасна та національна держава: концептуальні основи та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. № 36. С. 10–15.

5. Шестак В.С. Адміністративно-правове забезпечення реалізації культурної функції держави : монографія. Харків : НікаНова, 2011. 474 с.
6. Копієвська О.Р. Культурна функція держави в контексті національного державотворення : монографія. Київ : Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2010. 272 с.
7. Карлова В.В. Державна політика у сфері культури : сутність та особливості реалізації в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. наук держ. упр. : спец. 25.00.01. Київ, 2003. 18 с.
8. Фесенко Н.С. Державне регулювання розвитку культури на регіональному рівні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02. Харків, 2006. 18 с.
9. Малімон В.І. Культурна політика держави як чинник реформування суспільства : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Івано-Франківськ, 2011. 20 с.
10. Хилько М.І. До питання про екологічний характер української правової держави. *Політологічний вісник: збірник наукових праць*. Київ, 2000. С. 232–236.
11. Машенков К. Концепт «екологічна держава» в контексті сучасного державотворення. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 2. С. 21–28.
12. Крестовська Н.М., Проць О.Є. Держава, дружня до довкілля, як протизвага екологічним ризикам сучасності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 21–26.
13. Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании человека. Шиллер Ф. Собр. соч.: в 7 т. Т.6. Статьи по эстетике. Москва : Государственное издательство художественной литературы, 1957. С. 251–359.
14. Перов Ю.В., Аркан Ю.Л. Формирование философского эстетизма в Германии. *Ното philosophans : сборник к 60-летию профессора К.А. Сергеева. Сер. : «Мыслители»*. Вып. 12. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2002. С. 102–119.
15. Государство как произведение искусства: 150-летие концепции / Ин-т философии РАН; Московско-Петербургский философский клуб; Отв. ред. А.А. Гусейнов. Москва : Летний сад, 2011. 288 с.
16. *International Human Rights Law in a Global Context* / Felipe Gomez Isa, Koen de Feyter (eds.) Bilbao : University of Deusto, 2009. 973 p.
17. Баренбойм П., Захаров А. Пакт Рериха в XXI веке. Москва : Летний сад, 2010. 160 с.
18. Культурные права: доклад по случаю десятой годовщины : Доклад Специального докладчика в области культурных прав. URL : undocs.org/ru/A/HRC/40/53 (звернення 03.07.2021).
19. Зубенко Г.В. Право на участь у культурному житті суспільства і держави, право користуватися культурною спадщиною, на доступ до культурних цінностей: поняття, структура, питання реалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. № 24. С. 59–62.
20. Іванюта І.В., Шпарага Т.І. Організація музейної справи у Франції та її досвід для України. С. 549–552. URL : <http://geopolitika.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/11/0100ivanyuta.pdf> (звернення: 03.07.2021).
21. Nurtazina R., Zhumashov Y., Tomanova M. Definition, Structure and Core Functions of the State Image. *International Journal of Humanities and Social Sciences*. 2014. Vol:8. No:2. P. 486–489.

